

ВІДГУК

офіційного опонента кандидата юридичних наук, доцента
Климчука Михайла Павловича на дисертацію Юсупової Катерини
Олександрівни на тему «Кримінальні процесуальні та криміналістичні
основи участі захисника у кримінальному провадженні щодо неповнолітніх»,
поданої на здобуття ступеня доктора філософії з галузі знань 08 «Право»
за спеціальністю 081 «Право»

Ступінь актуальності обраної теми. Системні перетворення у соціально-політичному житті в Україні, пов'язані із збройним військовим вторгненням РФ на територію нашої держави, супроводжуються розповсюдженням злочинів проти дітей, а також вчиненням кримінальних правопорушень неповнолітніми особами, у тому числі особами, які не досягли віку кримінальної відповідальності. Відповідно до офіційної статистики у 2018 році в Україні виявлено 3980 неповнолітніх, які вчинили кримінальні правопорушення, 3952 неповнолітнім повідомлено про підозру; 2019 року – 3495 і 3508 відповідно; 2020 року – 3013 і 2932; 2021 року – 2649 і 2641; 2022 року – виявлено 1396 неповнолітніх, які вчинили кримінальні правопорушення, усім їм повідомлено про підозру. Водночас 2018 року 176 осіб віком до 14-ти років вчинили суспільно небезпечне діяння, передбачене Кримінальним кодексом України; 2019 року – 175; 2020 року – 193; 2021 року – 157; 2022 року – 78.

У подоланні злочинності неповнолітніх важливе місце належить процесуальній діяльності органів досудового розслідування, прокуратури і суду. Пріоритетною при цьому є охорона прав і законних інтересів дитини у кримінальному процесі, необхідність удосконалення кримінального процесуального законодавства, приведення його у відповідність до міжнародних стандартів здійснення правосуддя, дружнього до дитини.

Як відомо, участь захисника у кримінальному провадженні щодо неповнолітніх є обов'язковою. Тому право неповнолітнього на захист у кримінальному судочинстві реалізується переважно через діяльність його захисника.

В Україні не було окремих комплексних монографічних досліджень про процесуальний порядок участі захисника у кримінальному провадженні щодо

неповнолітніх та криміналістичні основи його діяльності у такому процесі, а також існують недоліки у застосуванні положень Кримінального процесуального кодексу (КПК) щодо досудового розслідування і судового провадження у цих справах. Це засвідчує малодослідженість проблематики обраної теми та обумовлює її актуальність.

Актуальність роботи, її теоретична і практична значущість підкреслюється й тим, що обрана тема дослідження відповідає як загальнодержавним, так і відомчим пріоритетам забезпечення ювенального правосуддя. Дисертаційне дослідження Юсупової К.О. виконано відповідно до наукових програм, планів, тем, зокрема: Стратегії розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021–2023 роки, затвердженої Указом Президента України від 11 червня 2021 року № 231/2021; Концепції Державної соціальної програми «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини на період до 2021 року», схваленої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 5 квітня 2017 року № 230-р; Національної стратегії реформування системи юстиції щодо дітей на період до 2023 року, схваленої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 18 грудня 2018 року № 1027-р; проєкту «Програма відновлення для неповнолітніх, які є підозрюваними у вчиненні кримінального правопорушення», у порядку взаємодії Регіональних центрів з надання безоплатної правової допомоги та уповноважених органів з питань пробації, затвердженої наказом Міністерства юстиції України від 31 жовтня 2022 року № 25/723. Робота узгоджена зі Стратегією розвитку наукових досліджень Національної академії правових наук України на 2016–2020 роки (постанова загальних зборів НАПрН України від 3 березня 2016 року), Тематикою наукових досліджень і науково-технічних (експериментальних) розробок на 2020–2024 роки (наказ МВС України від 11 червня 2020 року № 454) та виконана відповідно до Основних напрямів наукових досліджень Національної академії внутрішніх справ на 2018–2020 роки (рішення Вченої ради НАВС від 26 грудня 2017 року, протокол № 28/1).

Оцінка наукового рівня дисертації і наукових публікацій здобувачки.

Об'єктивний аналіз обрання та ефективності застосування методів дослідження, визначених Юсуповою К.О., дає підстави стверджувати про належний науковий рівень рецензованої дисертації. Зокрема, методологічною основою представленого наукового дослідження є діалектичний метод пізнання соціальних явищ і процесів. У роботі використано: історико-правовий метод, який надав можливість встановити генезу нормативно-правової регламентації участі захисника в кримінальному провадженні щодо неповнолітніх; формально-юридичний – під час дослідження положень кримінальних процесуальних гарантій участі захисника в кримінальному провадженні щодо неповнолітніх; формально-логічний та логіко-семантичний – для уточнення та поглиблення розуміння понятійно-категоріального апарату; логіко-нормативний – для формулювання та обґрунтування змін і доповнень до кримінального процесуального законодавства щодо участі захисника неповнолітнього в кримінальному провадженні. За допомогою порівняльно-правового методу здійснено аналіз норм законодавства України й інших держав щодо участі захисника неповнолітнього в кримінальному процесі Німеччини, Франції, Великої Британії, Польщі, США та інших держав. Метод системно-структурного аналізу дав змогу визначити процесуальний статус особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння до досягнення віку кримінальної відповідальності, запропонувати ювенальну спеціалізацію захисника в кримінальних провадженнях щодо неповнолітніх. Використано також соціологічний метод (анкетування) – для з'ясування думки практичних працівників щодо проблем дисертаційного дослідження і статистичний – для підкріплення певних тверджень статистичними даними.

Основні висновки і рекомендації дисертантки опубліковано у 14 наукових публікаціях, три з яких – статті у журналах, включених МОН України до переліку наукових фахових видань з юридичних наук, одна стаття – в іноземному науковому виданні, десять тез наукових доповідей, опублікованих за

результатами участі в міжнародних і всеукраїнських науково-практичних конференціях, засіданнях круглих столів.

Зазначені публікації відображають обґрунтування отриманих наукових результатів відповідно до поставленої мети і завдань дослідження, а також задовольняють вимогу щодо опублікування не більше однієї статті в одному випуску (номері) наукового видання, що відповідає умовам зарахування публікацій, наведених у списку публікацій здобувачки за темою дисертації.

Для обґрунтування пропозицій і рекомендацій стосовно участі захисника у кримінальному провадженні щодо неповнолітніх, авторка проаналізувала значну кількість наукових праць (276 джерел).

Новизна представлених теоретичних та/або експериментальних результатів проведених здобувачкою досліджень, повнота викладу в опублікованих працях. Наукові положення, висновки і рекомендації, сформульовані здобувачкою, у своїй більшості є обґрунтованими і переконливими. Для досягнення поставленої мети в роботі використано загальнонаукові та спеціальні методи, які дали змогу оптимально врахувати специфіку об'єкта, предмета, мети й завдань дослідження.

Наукова новизна дисертації Юсупової К.О. визначається тим, що у дослідженні сформульовано й обґрунтовано низку нових положень і висновків, зокрема, вперше:

- запропоновано визначити в КПК України процесуальний статус особи, стосовно якої передбачено застосування примусових заходів виховного характеру, як «неповнолітня особа, яка вчинила суспільно небезпечне діяння до досягнення віку кримінальної відповідальності», регламентувавши її права й обов'язки; передбачити, що участь захисника в досудовому розслідуванні в кримінальному провадженні щодо застосування примусових заходів виховного характеру забезпечують неповнолітній особі з моменту внесення відомостей про кримінальне правопорушення до ЄРДР (доповнення ч. 3 ст. 499 КПК України); встановити додаткову підставу закриття кримінального провадження в разі вчинення кримінального проступку особою до досягнення нею віку кримінальної

відповідальності, встановленого КК України для цього суспільно небезпечного діяння (доповнення ч. 2 ст. 284 КПК України);

- запропоновано нормативно закріпити спеціалізацію захисника щодо роботи з дітьми, якого залучають для захисту прав неповнолітнього підозрюваного в кримінальному провадженні. Ювенальну спеціалізацію захисника доцільно передбачити в КПК України та Законі України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність». Зокрема, ст. 45 «Захисник» КПК України доповнити новою частиною 2 такого змісту: «Захист неповнолітньої особи здійснюється захисником, який спеціалізується на кримінальних провадженнях щодо неповнолітніх»; відповідні доповнення внести в ст. 6 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність»;

- з огляду на міжнародні стандарти здійснення правосуддя, дружнього до дитини, а також відповідно до найкращих практик здійснення захисту дітей, які опинилися в контакті чи конфлікті із законом, визначено криміналістичні рекомендації щодо першого побачення захисника з неповнолітнім, спілкування з ним, участі в процесуальних діях з підзахисним, збирання доказів у кримінальному провадженні щодо неповнолітніх;

- сформовано криміналістичні рекомендації участі захисника в з'ясуванні обставин, що підлягають доказуванню в кримінальному провадженні щодо неповнолітніх, шляхом наведення правил збирання, перевірки й оцінки доказів у цих провадженнях; прийомів звуко-, відеозапису процесу опитування та участі захисника в СРД; положень криміналістичної тактики зі встановлення психологічного контакту, постановки запитань, оцінки показань; використання криміналістичних знань адвоката щодо формулювання запитань для вирішення судової експертизи, оцінки висновку експерта;

удосконалено:

- положення про періодизацію розвитку нормативно-правової регламентації участі захисника в кримінальному провадженні щодо неповнолітніх шляхом виокремлення таких етапів: I етап (1016–1529) – захист неповнолітніх у суді відповідав звичасвому праву й окремим писаним актам; представником дитини в

суді був батько, а також інші особи, які виконували функції представництва, поруки та захисту; II етап (1529–1864) – захист неповнолітніх адвокатом, зокрема за призначенням для дітей-сиріт на безоплатних засадах; III етап (1864–1917) – захист неповнолітніх здійснював професійний адвокат, для неповнолітніх із бідних верств населення – на безоплатних засадах; IV етап (1917–1991) – захист неповнолітніх на попередньому слідстві та в суді здійснювали професійні захисники, здебільшого за призначенням; V етап (1991–2012) – захисник брав участь у кримінальному провадженні щодо неповнолітніх на підставі принципів, передбачених Конституцією України, міжнародними договорами у сфері захисту прав дітей; VI етап (з 2012 року) – сучасний розвиток нормативно-правової регламентації участі захисника в кримінальному провадженні щодо неповнолітніх;

- класифікацію кримінальних процесуальних гарантій участі захисника в кримінальному провадженні щодо неповнолітніх, які об'єднано за такими видами: основні (забезпечення права на захист; обов'язковість участі у кримінальному провадженні захисника тощо) і додаткові (розширений предмет доказування; умови проведення допиту тощо), визначено їхню структуру: гарантії права на захист, надання безоплатної правової допомоги, закріплені в Конституції України; гарантії адвокатської діяльності в кримінальному провадженні щодо неповнолітніх, які містяться в кримінальному процесуальному законодавстві, зокрема міжнародних договорах, ратифікованих Україною у встановленому порядку; гарантії прав неповнолітніх учасників кримінального процесу, передбачені в підзаконних нормативно-правових актах;

- організаційно-тактичні положення участі захисника під час обрання запобіжного заходу неповнолітньому з обґрунтуванням ефективності такого виду, як передання неповнолітнього під нагляд батьків, опікунів чи піклувальників, а до неповнолітніх, які виховуються в дитячій установі, – передання під нагляд адміністрації цієї установи;

- класифікацію СРД у кримінальному провадженні щодо неповнолітніх шляхом їх поділу на вербальні, невербальні й змішані, під час проведення яких

визначено процесуальні та криміналістичні особливості участі в них захисника неповнолітнього підозрюваного: забезпечення додержання вимог закону щодо порядку проведення СРД; внесення ним зауважень до протоколів цих дій; ініціювання запитань, клопотань тощо;

дістало подальший розвиток:

- узагальнення напрямів здійснених в Україні досліджень питань участі захисника в кримінальному провадженні щодо неповнолітніх з виокремленням наукових робіт загальної тематики здійснення захисту в кримінальному процесі (правовий захист неповнолітніх, участь захисника під час застосування примусових заходів виховного характеру та проведення СРД з неповнолітнім), а також монографічних праць з питань участі захисника в кримінальному провадженні щодо неповнолітніх;

- криміналістична складова участі захисника в забезпеченні кримінальних процесуальних гарантій прав неповнолітнього підозрюваного в кримінальному провадженні: застосування криміналістичних знань і положень криміналістичної методики розслідування кримінальних правопорушень, вчинених неповнолітніми, у взаємодії з органами ювенальної превенції та службами у справах дітей; використання криміналістичної профілактики під час вибору запобіжного заходу; реалізація положень криміналістичної тактики й методики в разі ініціювання судових експертиз та інших процесуальних дій з метою дослідження особи неповнолітнього;

- організаційно-тактичні положення участі захисника під час розгляду в суді першої інстанції обвинувального акта щодо неповнолітнього, а саме: криміналістичний аналіз адвокатом поданих до суду доказів, участь у визначенні їх обсягу та порядку дослідження під час судового розгляду; формування, уточнення з неповнолітнім тактичної позиції захисту у справі, визначення, узгодження та коригування спільної стратегії захисту; детальне розроблення тактики ведення захисту в судовому засіданні, з огляду на психофізіологічні особливості неповнолітнього підзахисного; документальне супроводження

судового провадження (ведення адвокатського досьє, підготовка клопотань, формування виступу в судових дебатах).

Наукова обґрунтованість отриманих результатів, наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації. Результати дисертаційного дослідження пройшли належну апробацію під час доповідей на наукових конференціях різного рівня, засіданні круглого столу, були опубліковані у фахових виданнях та за кордоном. Публікації сприяли реалізації поставлених у дисертації завдань, а напрацювання Юсупової К.О. впроваджено в законотворчий і освітній процес та практичну діяльність.

Обґрунтованість отриманих здобувачкою результатів забезпечена належною емпіричною базою дисертаційного дослідження, яку становлять систематизовані статистичні матеріали про рівень злочинності неповнолітніх і результати роботи правоохоронних органів України за 2018–2022 роки та I квартал 2023 року; узагальнені результати вивчення 170 кримінальних проваджень щодо неповнолітніх, 65 клопотань про застосування до неповнолітніх примусових заходів виховного характеру за 2018–2022 роки; узагальнені дані анкетування фахівців, які спеціалізуються на кримінальних провадженнях щодо неповнолітніх: 120 слідчих Національної поліції України, 80 адвокатів, 48 суддів України (м. Київ, Вінницька, Київська, Одеська, Тернопільська, Чернівецька, Чернігівська, Черкаська, Харківська, Хмельницька області); аналітичні звіти Офісу Генерального прокурора, МВС України, Національної поліції України за 2018–2022 роки і I квартал 2023 року. Положення дисертації базувалися також на власному досвіді тривалої адвокатської діяльності авторки дослідження.

Тому дисертаційне дослідження Юсупової К.О. проведено на належному науково-методичному і методологічному рівнях, результати та положення наукової праці, що винесені на захист, відповідають вимогам щодо здобуття ступеня доктора філософії, є обґрунтованими і логічними, мають відповідний ступінь наукової новизни і практичне значення. Це дає підстави стверджувати, що Юсупова Катерина Олександрівна цілком опанувала методологію наукового дослідження та правильно її використала під час наукового пошуку щодо

вирішення проблем участі захисника у кримінальному провадженні щодо неповнолітніх, її кримінальної процесуальної та криміналістичної складової.

Дисертація аспірантки Юсупової К.О. є комплексним дослідженням кримінальних процесуальних та криміналістичних основ участі захисника у кримінальному провадженні щодо неповнолітніх. Низка результатів та висновків, що отримані в роботі, сформульовано вперше, вони логічні та мають належний ступінь наукової новизни, є обґрунтованими. Рекомендації дисертантки достатньо аргументовані та ґрунтуються на висновках дослідження.

Рівень виконання поставленого наукового завдання, оволодіння здобувачкою методологією наукової діяльності. Юсупова Катерина Олександрівна у дисертаційній роботі правильно використовувала методи наукового дослідження, ефективно здійснювала аналіз кримінального процесуального законодавства, у тому числі міжнародних нормативних документів у сфері юстиції щодо дітей, опрацювала дані емпіричних досліджень. Це дало змогу розробити теоретичні положення і науково обґрунтовані практичні рекомендації щодо ефективного здійснення захисту неповнолітніх у кримінальному провадженні. Дисертантка відповідально поставилася до питання узагальнення та використання статистичної інформації, що цілком сприяло реалізації поставлених наукових завдань і підтверджує опанування Юсуповою К.О. компетенцій, необхідних для освітньо-наукового ступеня доктора філософії.

Теоретичне і практичне значення результатів дослідження полягає в тому, що сформульовані й аргументовані в дисертації теоретичні положення, висновки, пропозиції та рекомендації впроваджено й надалі може бути використано у:

- законотворчій діяльності – під час внесення змін і доповнень до КПК України з окремих питань участі захисника неповнолітньої особи в кримінальному провадженні (лист Комітету Верховної Ради України з питань правоохоронної діяльності від 24 квітня 2023 року № 04-27/3-2023/85883);

- правозастосовній діяльності – під час кримінального провадження щодо неповнолітніх у діяльності адвокатів (акт про впровадження адвокатського об'єднання «Апріорі» від 15 березня 2023 року), органів досудового розслідування (акт впровадження Головного слідчого управління НПУ від 18 квітня 2023 року № 14492) та судово-експертних установ (акти впровадження Тернопільського і Хмельницького НДЕКЦ МВС України від 28 лютого та 15 березня 2023 року відповідно);

- освітньому процесі – під час викладання навчальних дисциплін «Криміналістика», «Розслідування окремих видів злочинів», «Кримінальний процес», для підвищення кваліфікації слідчих та інших категорій практичних працівників, підготовки лекцій, планів-конспектів семінарських і практичних занять (акти впровадження Національної академії внутрішніх справ від 10 березня 2023 року; Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова від 17 лютого 2023 року № 37-23/Вп).

Оцінка змісту дисертації, її завершеності в цілому. Дисертаційна робота Юсупової Катерини Олександрівни викладена українською мовою на 282 сторінках. Структура роботи відповідає вимогам МОН України та нормативним документам щодо присудження ступеня доктора філософії. Вона структурована і складається з анотації, змісту, переліку умовних позначень, вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Окремі результати дослідження представлені у 4 додатках, що розміщені на 34 сторінках.

В анотації у стислій формі розкрито основні положення дисертаційного дослідження, наведено перелік публікацій, в яких викладені основні результати наукової праці. Анотація викладена українською і англійською мовами.

У вступі визначено об'єкт та предмет дослідження, наведено актуальність обраної теми, зазначено особисті здобутки дисертантки, інформацію про апробацію дисертації на наукових заходах.

У розділі I «Теоретико-правові основи участі захисника в кримінальному провадженні щодо неповнолітніх» розкрито питання нормативно-правової регламентації та стану наукових досліджень участі

захисника в кримінальному провадженні щодо неповнолітніх; охарактеризовано кримінальні процесуальні гарантії участі захисника у відповідному кримінальному провадженні та криміналістичні основи їх забезпечення; досліджено участь захисника в кримінальному провадженні щодо неповнолітніх з урахуванням міжнародних стандартів здійснення правосуддя, дружнього до дитини.

Авторка методологічно правильно здійснила періодизацію нормативно-правової регламентації участі захисника в кримінальному провадженні щодо неповнолітніх, виокремивши шість етапів, починаючи з 1016 року і закінчуючи сучасним періодом, коли відбувається розвиток нормативно-правової регламентації участі захисника в кримінальному провадженні щодо неповнолітніх, обумовлений європейським вектором розвитку України, урахуванням ефективних світових практик ювенальної юстиції.

Цікавим видається й аналіз стану досліджень питань участі захисника в кримінальному провадженні щодо неповнолітніх, при якому виокремлено такі напрями наукових розвідок: 1) під час висвітлення проблем здійснення адвокатом захисту в кримінальному судочинстві аналізували аспекти правового захисту неповнолітніх; 2) у межах дослідження процедури застосування до неповнолітніх примусових заходів виховного характеру вивчали діяльність захисника цих осіб; 3) у наукових роботах, які присвячені організації і тактиці слідчих (розшукових) дій з неповнолітніми, висвітлювали участь їх захисників; 4) наукові пошуки спрямовували на розгляд питань діяльності захисника в кримінальному провадженні щодо неповнолітніх.

Для криміналістики та науки кримінального процесу важливим є удосконалення здобувачкою теоретичних положень щодо кримінальних процесуальних гарантій участі захисника в кримінальному провадженні щодо неповнолітніх. У цьому аспекті виокремлена їх трирівнева структура і запропонована класифікація на основні та додаткові види.

З урахуванням компаративного підходу Юсупова К.О. виокремила міжнародні стандарти здійснення правосуддя, дружнього до дитини, які містяться

в низці міжнародних документів, і які забезпечують право дитини на захист під час кримінального переслідування щодо неї. Дію таких міжнародних документів як Конвенція ООН про права дитини, Мінімальні стандартні правила ООН, що стосуються здійснення правосуддя щодо неповнолітніх, Правила ООН щодо захисту неповнолітніх, позбавлених волі та ін., розкрито через призму функціонування ювенальної юстиції Німеччини, Франції, Великої Британії, Польщі, США та деяких інших держав, з виокремленням ролі захисника неповнолітніх осіб. Це дозволило запропонувати криміналістичні рекомендації щодо участі захисника в національному кримінальному провадженні щодо неповнолітніх: а) криміналістичне забезпечення конфіденційності побачення захисника з неповнолітнім до першого його допиту (опитування) чи будь-якої іншої процесуальної дії; б) використання захисником тактичних засад й етичних правил за участі в усіх процесуальних діях із підзахисною дитиною, з огляду на особливості дитячої та підліткової психології; в) використання криміналістичних методів і засобів збирання доказів у кримінальному провадженні щодо неповнолітнього, які відповідають психофізіологічному розвитку підлітка й унеможливають повторну травматизацію підзахисної дитини та ін. (с. 74, 87, 215).

Розділі 2 «Участь захисника у кримінальному провадженні щодо неповнолітніх на стадії досудового розслідування» присвячено дослідженню організаційно-тактичних основ участі захисника у з'ясуванні обставин, що підлягають встановленню в кримінальному провадженні щодо неповнолітніх; участі захисника під час обрання запобіжних заходів щодо неповнолітніх підозрюваних; організаційно-тактичних основ участі захисника в проведенні окремих слідчих (розшукових) дій за участю неповнолітніх осіб.

У цьому розділі сформовано криміналістичні рекомендації участі захисника в з'ясуванні обставин, що підлягають доказуванню в кримінальному провадженні щодо неповнолітніх, шляхом наведення правил збирання, перевірки й оцінки доказів у цих провадженнях; прийомів звуко-, відеозапису процесу опитування та участі захисника в слідчих (розшукових) діях; положень криміналістичної

тактики зі встановлення психологічного контакту, постановки запитань, оцінки показань; використання криміналістичних знань адвоката щодо формулювання запитань для вирішення судової експертизи, оцінки висновку експерта.

Здобувачка удосконалила організаційно-тактичні положення участі захисника під час обрання запобіжного заходу неповнолітньому з обґрунтуванням ефективності такого виду, як передання неповнолітнього під нагляд батьків, опікунів чи піклувальників, а до неповнолітніх, які виховуються в дитячій установі, – передання під нагляд адміністрації цієї установи.

Розгляд слідчих (розшукових) дій, які найчастіше проводяться у кримінальному провадженні щодо неповнолітніх, Юсупова К.О. розглянула з урахуванням їх класифікації на вербальні, невербальні й змішані (с. 132–163). Такий підхід дозволив узагальнити і поєднати організаційно-тактичні прийоми, які притаманні вербальним (допит, одночасний допит двох чи більше вже допитаних осіб), невербальним (огляд, обшук, освідування) і змішаним (слідчий експеримент, пред'явлення для впізнання, призначення і проведення судових експертиз) слідчим (розшуковим) діям, у межах кожної окремої їх групи. Крім того, авторкою розглянуто й узагальнені положення щодо етапів проведення слідчої (розшукової) дії у кримінальному провадженні щодо неповнолітніх за участю захисника (с. 164-165).

У розділі 3 «Участь захисника у кримінальному провадженні щодо неповнолітніх на стадії судового провадження в першій інстанції» досліджуються питання організаційно-тактичних основ діяльності захисника під час розгляду в суді першої інстанції обвинувального акта щодо неповнолітнього та участь захисника під час застосування до неповнолітнього примусових заходів виховного характеру.

На підставі вивчення наукових джерел, нормативно-правових актів у сфері юстиції щодо дітей, результатів узагальнення емпіричних даних авторка правильно констатує, що організаційно-тактична діяльність захисника неповнолітнього обвинуваченого в суді першої інстанції полягає в криміналістичному аналізі поданих до суду доказів й участі у визначенні їх обсягу

та порядку дослідження в судовому засіданні; формуванні та уточненні з неповнолітнім тактичної позиції захисту у справі, визначенні, узгодженні й коригуванні спільної стратегії захисту; детальному розробленню тактики ведення захисту в судовому засіданні з огляду на психофізіологічні особливості неповнолітнього підзахисного; документальному супроводженні судового провадження (ведення адвокатського дос'є, підготовка клопотань, формування виступу в судових дебатах) (с. 180-186, 211, 219).

Важливим, на думку опонента, є глибокий науковий аналіз питань щодо застосування до неповнолітніх примусових заходів виховного характеру. Юсупова К.О. з урахуванням вивчення правозастосовної практики щодо ювенального правосуддя, а також власного адвокатського досвіду, окреслила актуальну проблему відсутності процесуального статусу у неповнолітньої особа, яка вчинила суспільно небезпечне діяння після виповнення одинадцяти років, але до досягнення віку, з якого настає кримінальна відповідальність за скоєне. Участь захисника у кримінальному провадженні щодо таких осіб є ускладненою і реально виявляється лише при завершенні стороною обвинувачення досудового розслідування та пред'явлення неповнолітньому клопотання про застосування примусових заходів виховного характеру. Для вирішення цієї законодавчої прогалини здобувачка запропонувала визначити процесуальний статус «неповнолітня особа, яка вчинила суспільно небезпечне діяння до досягнення віку кримінальної відповідальності», права й обов'язки такої особи, що в цілому закріпити в ст. 498-1 КПК України.

Крім того, для належного забезпечення процесуальної участі захисника в кримінальному провадженні щодо застосовування примусових заходів виховного характеру частину 3 ст. 499 КПК України запропоновано доповнити новим реченням такого змісту: *«Неповнолітній особі, яка вчинила суспільно небезпечне діяння до досягнення віку кримінальної відповідальності, забезпечується залучення захисника з моменту внесення відомостей про кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань»*. Також Юсуповою К.О. запропоновано доповнити ч. 2 ст. 284 КПК України таким

змістом: «Кримінальне провадження закривається судом: 4) якщо кримінальний проступок вчинено особою до досягнення нею віку кримінальної відповідальності, встановленого Кримінальним кодексом України для цього суспільно небезпечного діяння».

Рекомендації щодо подальшого використання результатів дисертації в практиці. Отримані результати дисертаційного дослідження Юсупової К.О. щодо кримінальних процесуальних та криміналістичних основ участі захисника у кримінальному провадженні щодо неповнолітніх рекомендується для використання у діяльності закладів вищої освіти, в науково-дослідницьких розробках наукових установ, дослідниками при написанні статей та монографій, плануванні досліджень з даного напрямку.

Зауваження щодо оформлення та змісту дисертації, запитання до здобувачки.

Загалом позитивно оцінюючи дисертацію Юсупової К.О., необхідно звернути увагу на деякі положення, що могли б слугувати предметом подальших наукових досліджень або дискусії під час публічного захисту.

1. Одне з положень наукової новизни, подане під рубрикою *«удосконалено»*, «...класифікацію СРД у кримінальному провадженні щодо неповнолітніх шляхом їх поділу на вербальні, невербальні й змішані, під час проведення яких визначено процесуальні та криміналістичні особливості участі в них захисника неповнолітнього підозрюваного: забезпечення додержання вимог закону щодо порядку проведення СРД; внесення ним зауважень до протоколів цих дій; ініціювання запитань, клопотань тощо», на думку офіційного опонента варто було б подати у рубриці *«набуло подальшого розвитку»*, адже в науковій літературі загальновідомим є поділ СРД на вербальні, невербальні й змішані. Тому сумнівним видається зазначення цієї тези взагалі. Водночас, правильно було б сформулювати зазначене положення так: *«набуло подальшого розвитку процесуальні та криміналістичні аспекти участі в СРД захисника неповнолітнього підозрюваного: забезпечення додержання вимог закону щодо порядку проведення*

СРД; внесення ним зауважень до протоколів цих дій; ініціювання запитань, клопотань тощо».

2. Зважаючи на те, що діяльність захисника неповнолітнього у кримінальному провадженні через свою специфіку (адже торкається не лише процесуальних, а й тактичних, психологічних, комунікативних аспектів) не позбавлена певних прорахунків, помилок, порушень, у дисертації варто було б приділити увагу й цим питанням, використавши при цьому значну емпіричну базу дисертаційного дослідження та запропонувавши шляхи усунення означених свідомих або ненавмисних актів діяльності захисника.

3. Дисертанткою обґрунтовано та сформульовано низку пропозицій до кримінального процесуального законодавства України, актуальність яких не викликає жодних заперечень. Однак, на мою думку, викладення запропонованих змін у додатках до дисертаційного дослідження як окремого матеріалу покращило б візуалізацію відповідних пропозицій у порівнянні з чинними положеннями кримінального процесуального законодавства.

Висловлені зауваження носять переважно уточнюючий характер і не впливають на загальну позитивну оцінку виконаного дослідження. Вони переслідують мету запросити авторку до наукової дискусії та врахувати зазначені зауваження у подальшій науковій розробці проблематики дослідження.

Відсутність порушень академічної доброчесності. Під час вивчення як дисертаційного дослідження, так і наукових публікацій, фактів порушень академічної доброчесності не виявлено. Дисертаційна робота Юсупової К.О. є оригінальною, самостійно виконаною науковою працею.

Висновок про відповідність дисертації встановленим вимогам.

1. Дисертаційна робота Юсупової Катерини Олександрівни на тему «Кримінальні процесуальні та криміналістичні основи участі захисника у кримінальному провадженні щодо неповнолітніх», подана на здобуття ступеня доктора філософії, є комплексним, цілісним, завершеним науковим дослідженням. У ній отримано нові науково обґрунтовані результати, що відрізняються

новизною в постановці і вирішенні проблем захисної діяльності у кримінальному провадженні щодо неповнолітніх.

2. Дисертація Юсупової Катерини Олександрівни на тему «Кримінальні процесуальні та криміналістичні основи участі захисника у кримінальному провадженні щодо неповнолітніх» за актуальністю, ступенем наукової новизни, обґрунтованістю, науковою та практичною значимістю здобутих результатів відповідає спеціальності 081 «Право» та вимогам «Порядку підготовки здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії та доктора наук у закладах вищої освіти (наукових установах)», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 23 серпня 2016 р. № 261 (із змінами і доповненнями), наказу МОН України № 40 від 12.01.2017 р. «Про затвердження Вимог до оформлення дисертації» (із змінами і доповненнями) і «Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії», затвердженою постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 р. № 44 (із змінами і доповненнями), а її авторка – Юсупова Катерина Олександрівна заслуговує на присудження ступеня доктора філософії з галузі знань 08 «Право» за спеціальністю 081 «Право».

Офіційний опонент:

Доцент кафедри права
ПВНЗ «Європейський університет»
кандидат юридичних наук, доцент

[Handwritten signature]
М. П. Климчук

23.05.2023

[Handwritten signature]
[Handwritten signature]
Соколова Т. М.